

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ «НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї»

Юрків Ярослава Ігорівна
м.Луганськ

У статті розкривається визначення поняття «наси́льство в сім'ї»; аналізуються типи насильства в сім'ї (між подружжям; батьками і неповнолітніми дітьми; між дорослими дітьми та батьками; між дітьми в одній родині; насильство між іншими членами сім'ї); подається характеристика видам насильства в сім'ї (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне); докладно розглянуті чинники, що обумовлюють насильство в сім'ї.

Ключові слова: дитина, сім'я, насильство в сім'ї; види насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне).

Проблема насильства над дитиною довгий час була закритою для обговорення та висвітлення не лише в Україні, через що їй не приділялося достатньо уваги науковцями, педагогами та органами влади. Не вівся облік жертв сімейного насильства, пошук методів корекційно-реабілітаційної роботи та шляхів вирішення даної проблеми. Останнє десятиріччя насильства над дитиною в родині було визнане суспільством та науковцями як серйозна та масштабна проблема, що породжує множини інших соціально-психологічних, індивідуальних та соціальних проблем. Зокрема сформувалося розуміння того, що вже не достатньо лише наказати винних, а необхідно проводити роботу з тим, хто вчинив насильство, для виключення вірогідності повторення насильницьких актів над дитиною, а також реабілітувати жертву (дитину).

Аналіз наукової літератури показав, що останніми роками проблема насильства в сім'ї почала вивчатися більш детально і в нашій країні. Зокрема вивчаються соціально-психологічні аспекти проблеми насильства, специфіка родинного насильства, вплив ситуації насильства на особистісний розвиток людини; проводиться соціологічний аналіз явища «домашнього насильства»; аналізуються особливості впливу сім'ї на девіантну поведінку неповнолітніх; розробляються методичні рекомендації щодо попередження насильства в сім'ї та допомоги жертвам домашнього насильства.

Значну увагу такі дослідники як К. Леві-Строс, К. Лоренс, Н. Максимова, К. Мілютіна, С. Палмер, Е. Фромм приділяли вивченню таких різновидів насильства у родині, як фізичне та сексуальне. Аналіз досліджень А. Мудрик, Л. Алексеевої, І. Новосельського, Р. Овчарової засвідчив, що наслідки насильства, порушуючи психічне здоров'я дітей, не мають чітко виражених симптомів та ознак, які б вказували на першопричину відхилення. Спостерігаються розлади емоційної сфери, а саме: необґрунтована зміна настрою, тривожність, депресія, які можуть супроводжуватися суїцидальними намірами, особливо в підлітковому віці. Тому метою нашої статті є – розкриття сутності і змісту соціального феномену «наси́льство в сім'ї».

Насильство в сім'ї, за даними ЮНЕСКО, існує у будь-якому суспільстві, будь-якій культурі, воно передається з покоління в покоління, перетворюючи вихованих у насильстві дітей у жорстоких дорослих [1, с. 58].

В Україні термін «наси́льство в сім'ї» є не зовсім традиційним, вважається, що сім'я – це особиста сфера, а дружина в синцях, відшагована ременем дитина чи та, що підкоряється наказам батьків у виборі друзів, місця навчання тощо – це сімейні справи, методи родинного виховання. Однак, за офіційними даними, насильство в сім'ї – досить поширене явище в Україні. За свідченням дітей, з жорстокістю вони вперше зустрічаються у власній сім'ї, з боку батьків та старших братів і сестер, тобто тих осіб, які повинні їх захищати та підтримувати [1, с. 58].

Розглянемо визначення поняття «наси́льство в сім'ї», що використовується в українській та міжнародній правозахисній

практиці.

Термін «наси́льство», згідно «Словника російської мови» С. Ожегова, може тлумачити як: «1) примушення, утиск, тиск, натиск, застосування фізичної сили; 2) примусова дія на когонебудь; 3) утиск, беззаконня» [2].

Під насильством зазвичай розуміють: побиття; сексуальне насильство (включно зґвалтування у воєнних конфліктах); знущання; брудні лайки, образи; приниження; маніпулювання; присилування; моральний та психологічний тиск; примус; звинувачення, формування почуття провини; безпідставне покарання; насильне обмеження, в тому числі й інформаційне; ігнорування; ізоляція (наприклад, заборона працювати); економічний контроль; насильство на національному ґрунті; примус до шлюбу; насильство на релігійному ґрунті; сексуальні домагання; зґвалтування; примус до проституції; секс-продаж; державний тиск; фемінізація бідності; домашнє насильство.

Відомий фахівець із запобігання домашньому насильству Луїс Аларкон, дає наступне визначення насильству: «наси́льство – це дії, що здійснюються одним (або декількома) особами, які характеризуються такими ознаками:

- 1) здійснюються умисне і направлені на досягнення певної мети;
- 2) завдають шкоди (фізичної, моральної, матеріальної тощо) іншій особі;
- 3) порушують права і свободи людини;
- 4) той, хто здійснює насильство, має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), що робить неможливим ефективний самозахист жертви насильства».

За визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який Верховна Рада України ухвалила 2001 року, насильство в сім'ї – це «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [3]. Отже, жертвою домашнього насильства може стати будь-хто: жінка, яку постійно лає і б'є її чоловік, дівчинка-підліток, що страждає від сексуальних переслідувань свого вітчима, хлопчик, якого лупцює мати-алкоголичка, старенька бабуся, що її ненавидять власні діти.

Існують такі типи насильства в сім'ї:

- між подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки);
- батьками і неповнолітніми дітьми (наси́льство можуть здійснювати як батько, так і мати) [4, с.13];
- між дорослими дітьми та батьками (наси́льство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим). Досить типовою є ситуація, коли діти, які виростили в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виростили в атмосфері уседозволеності [5, с.9].
- між дітьми в одній родині (такі відношення, як правило, виникають на фоні насильницьких відношень між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер – старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимто одним із дітей) [4, с.13].
- насильство між іншими членами сім'ї. Це насильницькі стосунки між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо [5, с.9].

Вчені та правозахисники виокремлюють такі види насильства в сім'ї:

Фізичне насильство – це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншому, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності [3].

Фізичне насильство може здійснюватися у формі побиття, катувань, струсів, у вигляді ударів, ляпасів, опіків гарячими предметами, рідинами, запаленими цигарками, у вигляді укусів, із використанням найрізноманітніших предметів у якості знаряддя катування.

Фізичне насильство негативно відбивається на формуванні особистості на наступних етапах її розвитку. Як наслідок, можуть з'являтися такі особливості характеру і поведінки, як підвищена агресивність, тривожність, невміння співчувати, занижена самооцінка, низький соціальний статус, схильність до вживання алкоголю, наркотиків.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяти шкоду психічному здоров'ю [3].

Психологічне насильство має такі прояви:

- використання лайливих слів та (або) крику, образи, які спричиняють шкоду самооцінці партнерки/партнера;
- образливі жести або дії (наприклад плювки в партнерку/партнера або в його напрямку), примус до принизливих дій;
- вияв брутальності відносно родичів або друзів партнерки/партнера, їх образи з метою принизити партнерку/партнера;
- спричинення шкоди домашнім тваринам, до яких партнерка/партнер емоційно прив'язані – з метою помсти або залякування;
- знищення, пошкодження або приховування особистих речей партнерки/партнера та інших предметів, які хоч і не мають великої грошової вартості, але є для неї/нього цінними;
- брутальна критика дій, думок, почуттів партнерки/партнера, звинувачення його/її в усіх проблемах;
- поведінки з партнеркою/партнером як зі слугою;
- обмеження свободи дій і пересування партнерки/партнера;
- контроль і обмеження можливостей спілкування з родичами або друзями, стеження;
- крайні вияви ревнощів.

Значне місце у психологічному насильстві посідають погрози, починаючи від розпливчатих на кшталт «ти в мене дограєшся» до конкретних:

- погроз фізичного або іншого насильства над партнеркою/партнером або її/його дітьми, іншими членами сім'ї, або близькими особами;
- погроза спричинити економічну шкоду (позбавити фінансової підтримки або якогось майна);
- погрози розлучення або подружньої невірності;
- погрози піти з сім'ї та забрати з собою дітей;
- погрози розповісти всім про її/його особисті справи, секрети тощо;
- погрози самогубства або спричинення собі фізичної шкоди.

Деякі автори у психологічному насильстві виділяють вербальне та емоційне насильство. Вербальне або словесне насильство чиниться тоді, коли жінці докоряють буквально за кожний вчинок, критикується особистість жінки, або її ображають брутальною лайкою. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів – за допомогою міміки, пози, поглядів – цього досить, щоб дати зрозуміти жінці, що вона недоумкувата. За допомогою загрозливих поглядів, жестів, інтонацій чоловік може тримати жінку в атмосфері страху [5, с.11].

Економічне насильство – це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю або навіть призвести до смерті постраждалого [3].

Воно включає в себе: позбавлення або обмеження одним з членів сім'ї іншого члена сім'ї можливості користуватися і розпоряджатися грошовими коштами, які він заробив або які є їх спільною власністю; створення ситуації, коли один з членів сім'ї вимушений просити гроші (при їх наявності) на утримання сім'ї або на власні потреби; ненадання грошей на утримання дітей, невплата аліментів; дріб'язковий контроль за всіма витратами, вимога звітувати за них; демонстрація того, що домашня робота не має ніякої економічної цінності; позбавлення можливості користуватися своїм власним або спільним майном; пошкодження або знищення майна іншого члена сім'ї або спільного майна [5, с. 12].

Сексуальне насильство – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї [3].

Це може бути:

- нав'язування сексуальної близькості, коли партнерка/партнер знаходиться у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, або спить і не в змозі сказати «ні»;
- нав'язування сексуальної близькості, коли партнерка/партнер дає зрозуміти, що не хоче цього, або боїться сказати «ні»;
- нав'язування без згоди партнерки/партнера фізичного контакту з ерогенними зонами, іншими частинами тіла партнерки/партнера;
- нав'язування партнерці/партнеру особливих видів сексуальних контактів проти її/його волі.

Щодо насильства над дітьми в сім'ї, то в практиці соціально-педагогічної роботи часто використовують поняття «жорстоке поводження з дітьми». І, окрім фізичного, психологічного, сексуального та економічного насильства інколи виділяють ще й недбале ставлення до дитини – відсутність з боку батьків належного забезпечення умов, потрібних для здорового розвитку дитини, що включають наявність достатнього харчування, одягу, житла, виховання, освіти, медичної допомоги; а також відсутність уваги, залишення дитини без нагляду, в наслідок чого вона може стати жертвою нещасного випадку. Недбале ставлення до дитини може виникати як через об'єктивні причини (бідність, психічні хвороби батьків, їх неосвіченість), так і без них [6, с.140].

Науковці докладно розглядають чинники, що обумовлюють насильство в сім'ї. При цьому представники однієї з теорій, що отримала назву «соціально-історична» або «соціокультурна», основною причиною такого становища називають домінуючу позицію чоловіків у суспільних відносинах, патріархальні культурні норми, що провокують насильство. У документі ООН «Стратегія боротьби з насильством у сім'ї» зазначається, що джерела насильства полягають у соціальній структурі та у комплексі цінностей, традицій, звичаїв і поглядів, що стосуються нерівності чоловіків і жінок. У цілому ставиться під сумнів достовірність пояснень, пов'язаних з особистісними та індивідуальними характеристиками. Таким чином, причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємовідносин чоловіка і жінки та поглядів на їхні ролі у сім'ї. Варто зазначити, що навіть тоді, коли наголос робиться на певних загальних соціально-економічних причинах насильства у сім'ї, це насильство здійснюється конкретними особами зі своїми психологічними та фізіологічними особливостями [7, с.16]. Власне в цьому контексті слід виокремити соціально-психологічний рівень, пов'язаний з міжособистісним спілкуванням, та рівень індивідуально-психо-

логічний, пов'язаний зі структурою особистості.

У другому, «системно-сімейному», підході робиться наголос на походженні та формах конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування, процеси розв'язання суперечностей у сім'ях; насильство у такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї. У межах цього підходу активно вивчаються різноманітні соціально-психологічні передумови деструктивного конфлікту. Вчені виокремлюють такі чинники, що детермінують і спрямовують насильство на міжособистісному рівні соціальної взаємодії: бажання самоствердитись за рахунок інших або використати когось для отримання певних вигод, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності, «добрі» наміри «навчити розуму», «наставити на шлях істинний», емоційний стан [7, с.16].

Теоретики третього, «індивідуально-психологічного», підходу звертаються до діагностики генетичних і біологічних аномалій, що виражаються у порушенні фізичного (наприклад, сексуальні та інші розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани, перенесені психологічні травми у дитинстві), зловживанні алкоголем та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинках. Як наголошує Г. Шнайдер, важливим аспектом, який детермінує насильство, є виховання у конфліктних сім'ях, інші вади соціалізації, різниця інтересів батьків та дітей [7, с.16].

На підставі результатів досліджень можна виокремити певну ієрархічну модель факторів, що обумовлюють конфліктогенність сімей. Так, у сучасній Україні до загально-кримінологічних чинників і супутніх сімейному насильству соціально-негативних явищ можна віднести:

- погіршення і нестабільність соціально-економічного життя (що часом обумовлює суперечність між природним бажанням мати дитину і економічним статусом; неможливість розвивати свої таланти, культурні запити);
- скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов'язане з цим безробіття;
- поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;
- поширення алкоголізму (порівняно з радянськими часами фіксується збільшення виробництва і споживання алкоголю на душу населення) та наркоманії;
- укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та криза моральності;
- поширення неформальних (незареєстрованих офіційно) шлюбів, а відтак менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей;
- слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків [7, с.16].

Ці, переважно об'єктивні, соціально-економічні і культурно обумовлені чинники безумовно збільшуватимуть навантаження саме на органи внутрішніх справ. До цієї групи чинників можна віднести також роботу державних органів, які зобов'язані здійснювати профілактичний вплив стосовно дисгармонійних сімей.

При виявленні причин сімейного насильства можна використовувати два підходи. Соціологічний підхід визначає насильство як соціокультурну обумовленість, тобто насильство є стереотип сімейних стосунків, вихованим з дитинства, прийнятним в даній групі населення. Соціальні чинники (соціально-економічне положення сім'ї, безробіття, погані житлові умови) також є збудниками стресу, ведучого до поганого поведіння з членами сім'ї. Соціально-психологічний підхід розглядає насильство як результат негативного особистого життєвого досвіду, «травми дитинства» [8].

Багато уваги вчені та спеціалісти-практики приділяють виявленню причин поширення насильства і сім'ї. Серед них зазначаються:

1. Життя сім'ї, відповідно до традиції, проходить «за закритими дверима» і спробою вторгнення розглядається як досягання на особисте життя. Тому в суспільстві поширений міф про те, що сім'я є безпечним притулком для всіх її членів. Суб'єкт насильства, при цьому, відчуваючи свою безкарність, може робити все, що завгодно, не побоюючись розголошу.
2. Недостатня психолого-педагогічна обізнаність членів сім'ї (думка про обов'язкового виконання «подружнього боргу», «б'є значить любить»).
3. Тенденція до рівноправ'я членів подружжя в шлюбі (подружнє насильство, самоствердження подружжя за рахунок приниження один одного).
4. Демографічні зміни (продовження середньої тривалості життя, сприйняття дітей або немолодих як тягарю).
5. Соціальний стрес в сім'ї (розбіжності у вихованні дітей, секс, вагітність, грошові ускладнення, безробіття, необхідність в довго-, тимчасовій медичній допомозі).
6. Зв'язаність сімейними обов'язками, неучасть в суспільній діяльності і наявність обмеженої системи соціальної підтримки.
7. Алкоголізм в сім'ї.
8. Фізична жорстокість щодо насильника в батьківській сім'ї або очевидцем якої був [8, с.116].

Сімейне насильство це форма деструктивної соціальної взаємодії в сім'ї, що відображає її загальне неблагополуччя і порушення в ціннісно-нормативній сфері індивідів. Насильство в сім'ї є чинником соціального ризику, що спричиняє поглиблення соціально-психологічної та моральної відчуженості, взаємну недовіру і ворожість стосовно інших членів сім'ї, брутальність і жорстокість у спілкуванні [8, с.116].

Таким чином, насильство в сім'ї – це «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї, якщо ці дії громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Тому ми вважаємо, що важливим кроком до подолання проблеми насильства в родині має стати її усвідомлення, як суспільством в цілому, так і кожним окремим громадянином. Адже ця проблема досить часто є прихованою і для суспільства, і для тих, хто є жертвою такого насильства. А це можливо лише за умови проведення широкої просвітницької кампанії, спрямованої на подолання стереотипів у сімейних відносинах та створення у суспільстві атмосфери нетерпимості до будь-яких проявів насильства та жорстокості.

Література і джерела

1. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. члена-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – М. : «Русский язык», 1989. – 679 с.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Запобігання насильства в сім'ї / Під заг. ред. А.В.Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцюра. – К. : ТОВ НОВА, 2004. – 136 с.
5. Попередження насильства в сім'ї: Метод. рекомендації / М. І. Дмитренко, М. В. Тропінін, П. О. Власов – Дніпропетровськ : Юрид. ін-т МВС України, 2001. – 60 с.
6. Соціальна робота – Ч. 3. / Під заг. ред. А. М. Бойко, Н. Б. Бондаренко та ін. – К.: КЦСССДМ, 2003. – 316 с.

7. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї / А. А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 1 (6). – С. 15.
8. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2004. – 246 с.

В статье раскрывается определение понятия «насилие в семье»; анализируются типы насилия в семье (между супругами; родителями и несовершеннолетними детьми; между взрослыми детьми и родителями; между детьми в одной семье; насилие между другими членами семьи); дается характеристика видам насилия в семье (физическое, психологическое, экономическое, сексуальное); подробно рассмотрены факторы, обуславливающие насилие в семье.

Ключевые слова: ребенок, семья, насилие в семье; виды насилия (физическое, психологическое, экономическое, сексуальное).

The article gives the definition of «violence in the family»; the types of violence in the family (between spouses; parents and children; between adult children and parents; between children in one family; violence between other members of the family); characteristics of types of violence in the family (physical, psychological, economic, sexual); the factors contributing to violence in the family have been addressed in detail.

Key words: child, the family, violence in the family; kinds of violence (physical, psychological, economic, sexual).